

COMPLETERING DOMKERK

Het idee door ir. C. L. Temminck Groll geopperd om de Domkerk in haar oorspronkelijke toestand te brengen, - maandblad Oud-Utrecht januari jl. - is mijns inziens een erg goed idee. Immers een kunstwerk straalt doel, werkwijze e.d. af van de tijd waarin het gemaakt werd, zo ook dat de ontwerper de juiste waarden in zijn tijd verwerkt heeft en op welke wijze hij dit heeft weten uit te drukken in een waarneembare vorm. Daardoor boeit een kunstwerk, het werkt inspirerend.

Van de Domkerk ontbreekt dus het westelijk gedeelte, waardoor de inwendige ruimtewerking der kerk, alsmede het uitwendige silhouet van kerk en toren het aanzien missen zoals de ontwerper het zich heeft voorgesteld. Deze kerk te herstellen in haar oorspronkelijk bedoelde vorm, betekent zodoende een verrijking voor iedere beschouwer.

Bij het volledig maken van oude kunstwerken lijkt het mij een juiste opvatting, dat de ontbrekende stukken vervaardigd worden van afwijkend materiaal, echter wel geheel in de oorspronkelijk bedoelde vorm. Zo zou het misschien ook mogelijk zijn om in bovengenoemd geval van de Domkerk inplaats van natuursteen voor steunberen en alle ornamenten beton zonder deklaag toe te passen, om duidelijk te laten uitkomen dat men de vorm in- en uitwendig heeft willen completeren, maar dat men kunstwerk uit een andere tijd niet heeft willen nabootsen.

B. C. VAN BEUSEKOM

DEN TREEK

Naar aanleiding van het artikel over de naam „Den Treek” in Oud-Utrecht van juli jl. het volgende. Op oude kaarten wordt de weg langs de Hollandsche Rading (Karnemelkeweg) ook wel Schaapstreek genoemd (met of zonder c), waarbij ik altijd gedacht heb: treek = trekweg = drift.

Daar het bij Den Treek vroeger ook wel alles heide zal zijn geweest - zie b.v. de atlas bij Graaandijks Wandelingen - lijkt mij dit een voor de hand liggende mogelijkheid voor naamsafleiding. Maar dan moet het woord toch wel in een middelnederlands woordenboek in die betekenis te vinden zijn.

M. RAVEN

ROTSOORD NU HEUVELOORD

In verband met wijziging van de bebouwing van de Briljantlaan nabij de Helling te Utrecht en het overgaan van een gedeelte der Helling in particuliere handen, hebben b. en w. besloten de straatnamen Blauwsteeg en Ravensteeg te laten vervallen. Het zuidelijk gedeelte van de Helling, dat uitkomt op het Rotsoord, wordt Heuveloord genoemd.

De herkomst van de naam Blauwsteeg is niet duidelijk. Bevond zich hier te midden van de talrijke industrietjes langs de Vaartse Rijn eertijds een blauwververij? De Ravensteeg herinnerde aan de Ravensloot, een nu verdwenen water-tje in de vroegere Hoogravenspolder, uitkomende op de Helling.

Rotsoord was de naam van een buitenplaats, in de 17e eeuw gebouwd aan de Vaartse Rijn. Het huis was versierd met guirlandes van een rotsachtige paars-rood gekleurde steensoort. Een bijgebouwje van het huis Rotsoord, op dezelfde wijze versierd, stond er tot voor enkele maanden, maar is nu gesloopt om plaats te maken voor een nieuw pand. Bij het leggen van de fundamenten voor deze nieuwbouw, zijn de fundamenten van het vroegere Rotsoord gedeeltelijk blootgelegd.

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: H. J. H. Knoester p/a Drift 27, Utrecht
Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

VIJF EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 9 / SEPTEMBER 1962

EXCURSIE NAAR HOUTEN EN SCHALKWIJK

Op zaterdag 6 oktober houdt de vereniging Oud-Utrecht een excursie naar Houten en Schalkwijk. Vertrek met autobussen van het Janskerkhof te Utrecht 's middags om half twee. Bezocht worden:

Nabij Houten, indien mogelijk, het voormalige Rechtshuis van Wulven met karakteristiek hek en fraaie gevelsteen.

De hervormde kerk te Houten met haar bijzonder mooie laat-gotische toren van omstreeks 1500.

De ronde toren van Schonauwen, die het restant vormt van de oude ridderhofstad.

Schalkwijk met zijn aardig kerkplein en zijn deels zeer oude, laat-romaanse toren, voor enkele jaren gerestaureerd door de heer W. Stooker.

De terugtocht geschiedt via Tull en 't Waal en Vreeswijk.

De kosten bedragen, inclusief thee, f 2,75. Wie met eigen vervoer-middel reist, betaalt f 0,75.

Kaarten verkrijgbaar bij de Nederlandsche Handelsmaatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht. Wie schriftelijk kaarten bestellen wil, kan dat doen door storting van het bedrag op gironummer 57 55 20 ten name van de penningmeester van Oud-Utrecht.

Namens het bestuur:

Ir. J. D. M. BARDET, voorzitter

Ir. C. L. TEMMINCK GROLL, secretaris.

Nadat hij 's avonds tevoren nog de koninklijke familie, na haar bezoek aan Utrecht, op weg naar Soestdijk, zijn huis aan de Maliebaan had zien voorbijrijden, is in de nacht van 5 op 6 mei jhr. dr. Bonifacius Marinus de Jonge van Ellemeet ongemerkt overleden, 81 jaar oud. Geboren te Goes, maakte hij zijn academische studies te Utrecht en was daar wat later onder archivaris Muller enige jaren aan het Rijksarchief verbonden. Na vervolgens rijksarchivaris in Drente (1913) en in Noord-Holland (1921) te zijn geweest, werd hij tenslotte in dezelfde functie als opvolger van dr. K. Heeringa te Utrecht benoemd. De werkzaamheden van een archivaris onttrekken zich voor een belangrijk deel aan de publieke opmerksaamheid, van de resultaten maken velen dankbaar gebruik. Zo voltrok zich ook de activiteit van De Jonge van Ellemeet tot aan zijn aftreden op 1 juni 1946 grotendeels binnen de muren van het rijksarchiefgebouw. Stilgezeten heeft hij daar zeker niet en groot archiefwerk als de inventarisering van enige kapittelarchieven nam hij voortvarend ter hand. In het kerkelijk leven van de stad bekleedde hij een belangrijke plaats, eerst als kerkmeester van de Nicolaïkerk, later ook als president-kerkvoogd van de hervormde gemeente.

Uit de aard van zijn ambtelijke functie werd hij al spoedig tot bestuurslid van Oud-Utrecht benoemd, als hoedanig hij zich echter in 1942 niet meer beschikbaar stelde. Met het daar toen gevoerde beleid kon hij zich niet goed verenigen. Of moet ik het zo uitdrukken, dat zijn ideeën en inzichten daar niet altijd gedeeld werden? Behalve dat hij van 1935-1940 mede-redacteur van het Jaarboekje geweest is, heeft Oud-Utrecht ook nog van zijn gaven mogen profiteren in de vorm van goed gedocumenteerde en goed geschreven bijdragen, gedeeltelijk neerslag van zijn ambtelijk werk. Ik wijs op zijn artikelen „Uit de geschiedenis van het kapittel van St. Jan” (1935), „De Utrechtsche Claaskerk” (1939), „Uit de geschiedenis der Utrechtsche waterschappen” (1945/46), „De Utrechtsche Nederd.-Herv. gemeente in de jaren van overgang 1795-1824” (1947/48).

Wellicht is het toe te schrijven aan zijn geliefde bezigheid veel te fietsen en te wandelen dat hij zo lang fit en gezond gebleven is, al dwong het klimmen der jaren hem natuurlijk geleidelijk-aan tot beperking en was hij na de dood van zijn vrouw in 1949 toch wel een eenzaam man geworden. Als ik hem in die laatste jaren af en toe nog in de schouwburg ontmoette, waar hij bij voorkeur Shakespeare, Vondel of Molière ging zien, trof mij steeds weer zijn opgewekte, haast blijmoedige conversatie. Maar als hij dan na afloop, zwaaiend met zijn wandelstok, alleen de donkere Maliebaan insloeg, wist ik dat hij zich bewust was een man uit een vervlogen tijd te zijn, reëel

genoeg overigens om dat zonder verzet of verbittering te aanvaarden. Zijn positief-gelovige instelling zal daartoe zeker hebben bijgedragen.

Een uitvoeriger In Memoriam van de hand van mej. dr. A. J. Maris verscheen in het Nederlands Archiefblad 1962 blz. 83-85.
v. C.

HET ONVERVANGBARE

Het onderstaande schreef Clare Lennart in het Utrechtsch Nieuwsblad van 1 augustus 1962:

Een oude dame vertelde mij eens de volgende herinnering uit haar kindertijd, die zich omstreeks het jaar 1900 afspeelde. In het huis naast dat van haar ouders, dat geruime tijd leeg had gestaan, kwamen nieuwe mensen te wonen. Het was een grote en wat wij nu ouderwetse villa zouden noemen, ergens in Gelderland. De kinderen uit het buurhuis waren natuurlijk hevig geïnteresseerd in de nieuwe bewoners, die uit Amsterdam kwamen en zich in de periode, dat het huis werd verbouwd en opgeknapt, zo nu en dan lieten zien.

In de ogen van de gelderse dorpskinderen waren het een heel deftige meneer en mevrouw, hoewel niet op een vervelende, stijve manier deftig. Vooral de meneer met zijn rijzige gestalte, donker uiterlijk en kledij, waaraan altijd iets onconventioneels was, sprak tot hun verbeelding. Ook de tuin werd nieuw aangelegd en aanzienlijk uitgebreid. En wat nu die herinnering betreft: op zekere dag in het voorjaar kwam de nieuwe buurman weer over en met een tuinman achter zich aan wandelde hij over het nog bijna kale stuk grond, dat in de toekomst zijn tuin zou worden.

Onder het lopen tekende hij met zijn wandelstok losjes en zwierig de lijnen in het zand, die aangaven hoe hij zich de tuinaanleg voorstelde. Het werd later een prachtige tuin met rododendrons en gouden regen, met een overvloed van rozen, een glooiend grasazon waarop een zonnewijzer stond, met in de moestuin leibomen tegen de schutting en zelfs een broeikas, waarin druiven werden gekweekt. En deze tuin was inderdaad aangelegd volgens de in het zand getekende schets.

Als ik dezer dagen langs of door het nu weer acuut bedreigde complex van onze singels en plantsoenen loop, denk ik vaak aan dit verhaal. Het is niet waarschijnlijk dat de architect Zocher het plan voor deze plantsoenaanleg op de vroegere bolwerken met een stok in het zand heeft getekend. Hij was een der bekendste architecten uit die tijd en zal zijn plannen wel op papier hebben gezet. Maar dat neemt niet weg dat deze singels en plantsoenen met zo losse hand ontworpen lijken, terwijl het hele plan tegelijk een zo grote zelfzekerheid bezit, dat het de indruk maakt van een geniale improvisatie. Zo en niet anders moest het worden, hier de bruine beuken, daar de treurwilgen, precies zo het verloop van de oever. Het menselijk brein schiept maar bij uitzondering iets volmaakts,

maar zo nu en dan komt het voor. Het kan een schilderij zijn, een muziekstuk, een gedicht, een verhaal, een gebouw, maar ook een tuin of plantsoen, waarin dan het aandeel van de natuur en van de mens volkomen in harmonie zijn.

Als dit gebeurt, en mijns inziens is dat het geval met de utrechtse singels en plantsoenen, speciaal aan de Maliebaanzijde, dan moeten wij op zo'n schepping heel zuinig zijn. Het is mijn vaste, ik durf wel zeggen mijn heilige overtuiging, dat in een dergelijk geval nut of voordeel moeten wijken voor onvervangbare schoonheid. Want als wij onze lommerijke dreven, dit verrukkelijk monument van typisch 19de eeuwse plantsoenaanleg, gaan aantasten, krijgen we het nooit meer terug. Zelfs als we spijt zouden krijgen en zouden trachten het te kopiëren, zou het nooit meer zo worden als de architect Zocher het schiep. Omdat wij mensen zijn van een latere tijd, van een andere eeuw, niet in staat het verleden werkelijk te bezielen. Wij zouden iets namaken en dat is nooit hetzelfde als iets scheppen.

Toen ik vorig jaar op de Pieter Saenredamtentoonstelling het prachtige schilderij zag, waarop de Mariakerk staat afgebeeld, omringd door het grote vrede uitstralende grasveld met hier en daar de hoge bomen, was mijn eerste gevoel er een van pijn, mijn eerste gedachte: Zoiets volmaakt had nooit verloren mogen gaan, op welke goede gronden men inderijd ook gemeend heeft het te moeten slopen en er nieuwe gebouwen neer te zetten.

Nu staan wij voor de keus of we al of niet onze singels zullen opofferen aan de belangen van het snelverkeer, aan misschien vermeende praktische voordelen aan een misschien illusoire veiligheid. Ik geloof dat ieder voor wie schoonheid en cultuur reële waarden zijn in een geval als dit bij voorbaat neen moet zeggen. De auto's moeten dan maar wat minder snel rijden, sommige mensen wat minder verdienen, de stad iets meer het verleden toegewend blijven dan zakelijk en actief ingestelde lieden wenselijk achten, het moet dan maar wat meer geld kosten, maar de volmaakte schepping van de menselijke geest, die deze plantsoenaanleg om een oude stad heen is, heeft krachtens haar onvervangbaarheid het recht te blijven voortbestaan. Gaan wij hier dempen en slopen, dan zal het oordeel van wie na ons komen onvermijdelijk luiden: Hoe is het mogelijk! Hoe konden ze zo onwijs — in de zin van „te kort schietend in wijsheid” — zijn!

Naschrift redactie Oud-Utrecht. Intussen heeft de tragedie zich toch voltrokken. In zijn ijver om althans Catharijnesingel en Malie-singel te redden, heeft de gemeenteraad van Utrecht door aanvaarding van het plan-Kuiper de noordelijke singels aan demping prijsgegeven. Hoe groot is de domheidsmacht! De aanval op de binnenstad kan nu verder gaan. Een mooi jaartal: 1962. Onder het bestuur van burgemeester De Ranitz wordt een protserig torenflat aan de Neude in gebruik genomen en valt het besluit om de noordelijke singels te dempen. En wie weet welke trieste verrassingen men nog meer in petto heeft.

In de jaren 1954-'56 werden er, tijdens de verbouwingen aan de rechtbank, herhaaldelijk restanten gevonden van de eens zo belangrijke *Paulus abdij*, die eeuwenlang op dit terrein heeft gelegen¹⁾. Het was zelfs mogelijk om de plattegrond van de kerk te reconstrueren, alleen de lengte van het koor bleef onbekend en voor de plaats van de westgevel moest met een globale aanduiding genoegen worden genomen. Tevens kon één transeptgevel, die voor een groot deel bewaard bleek te zijn gebleven, ten dele worden gerestaureerd en konden enkele vondsten worden aangegeven in het plaveisel achter de Hofpoort.

Geruime tijd lag daarna het werk stil. In de zomer van 1961 kon na de sloop van enkele huizen aan de Korte Nieuwstraat nog een onderzoek worden ingesteld door prof. dr. J. H. Jongkees. Dit bracht o.m. enige tegelvloeren van de kloostergang aan het licht.

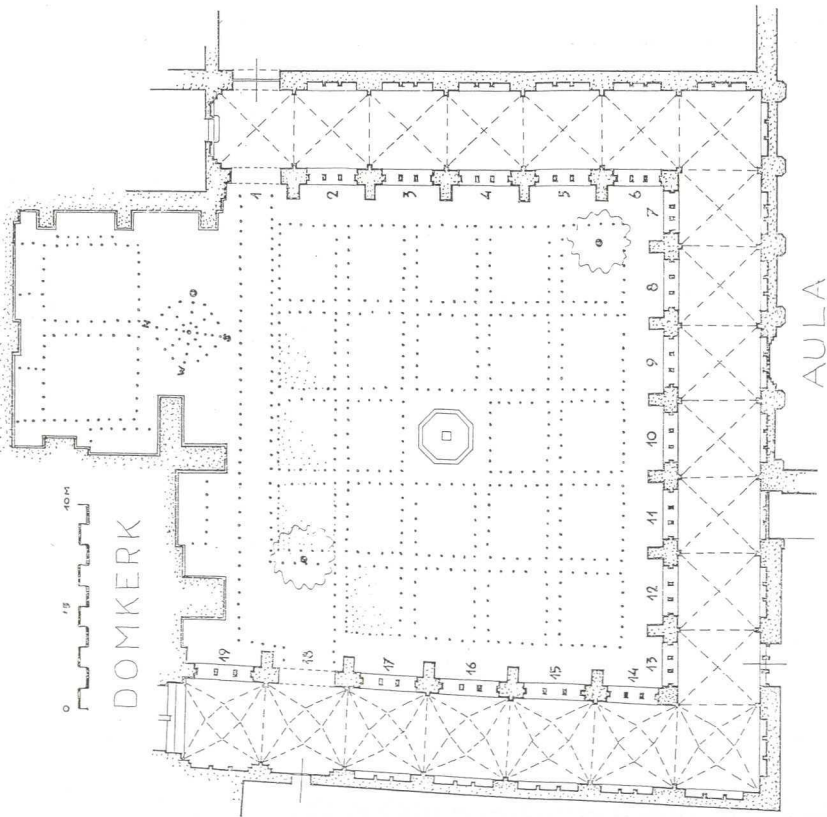
In de eerste maanden van 1962 werd de bouwput gegraven voor de langs de Korte Nieuwstraat te bouwen vleugel van de rechtbank. Het was een verrassing, dat hierbij nog een deel van de zuidwesthoek van de romaanse St. Pauluskerk te voorschijn kwam. Niet alleen funderingen werden aangetroffen, maar ook nog opgaand muurwerk tot een hoogte van circa zes meter in de aangrenzende huizen.

Het bleek, dat de westgevel 1,25 m. meer oostwaarts lag dan op de vroegere opmetingen is aangegeven. De lengte van het schip, inclusief de torenpartij bedroeg dus 31,6 m. (die van de Pieterskerk 32,7 m. en die van de Janskerk in zijn eerste, 11de eeuwse, opzet 25,5 m.). Ook kon worden geconstateerd, dat deze kerk géén steunberen op de hoeken bij de torens heeft bezeten. Bij Sint Pieter vond men destijds wél aanvijzingen voor dergelijke steunberen. (Vermeld mag hier nog even worden, dat de Sint Paulus wél van den beginne af steunberen tegen de transeptgevels bezat, zoals de Janskerk ook had en de Pieterskerk zelf nog heeft). Omdat deze keer dieper gegraven werd dan de vorige malen het geval was, kon men nu ook iets zien van wat er zich onder zware stroken van de zwerfkeien, die het tuffstenen muurwerk droegen, bevond. Op 3,75 m. onder straatpeil lag de onderkant van deze keifundering. Deze rustte zelf weer op een houtconstructie, bestaande uit kespren en dicht bij eenstaande aan-gepunte elzenhouten paaltjes. Deze waren 45 cm lang en hadden een diameter van 6 cm. De schors zat er ten dele nog om. Niet dagelijks komt men 11de eeuwse houtconstructies tegen, zodat deze vondst wel van belang is!

Op onverwachte wijze kunnen soms verrassende zaken aan het licht treden. Op jongstleden pinkstermorgen kon men plotseling vanaf

¹⁾ Zie voor een overzicht over alle vondsten en publicaties: Bulletin van de Kon. Ned. Oudh. Bond 1959 kolom 41 e.v.

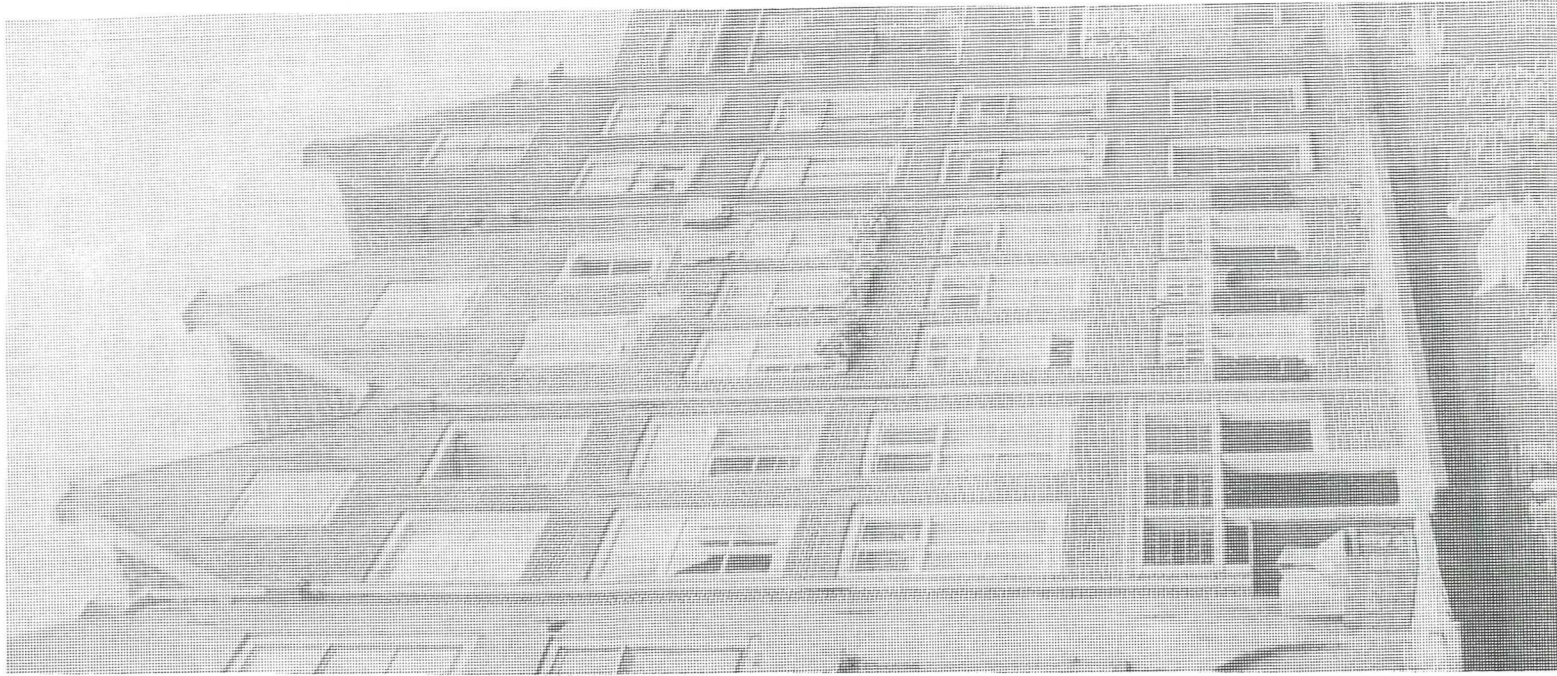

Afb. 1. Plattegrond Kloostergang van de Dom te Utrecht.

Lijst van beekhouwers met nummers van de tympan(s) die zij gehakt hebben.
De nummers corresponderen met die op bijgevoegde plattegrond.

Mej. W. Brees en Paulus Reinhard	Utrecht, nr. 1
K. de Kruyff	's-Gravenhage, nrs. 2-5-14 en 15
A. de Kruyff	's-Gravenhage, nr. 3
G. Roverso	's-Gravenhage, nrs. 4-11-16
C. Groeneweld	De Bilt, nr. 6
J. Vlasblom	Rotterdam, nrs. 7-12-18
G. A. Groff jr.	's-Gravenhage, nrs. 8-13
M. de Boer	Rotterdam, nrs. 9-17
H. van der Schaft	Alphen aan de Rijn, nrs. 10-15

Afb. 2.
Achterzijde huizen
Donkersteeg 11-11 bis
te Utrecht.

Cliché dagblad Trouw.

de Dommertoren een uit de 14de eeuw daterende kapconstructie van een woonhuis aan het zuidelijk deel van de Oudegracht waarnemen. Het betrof nr. 219, alwaar op de daaraan voorafgaande dag een hevige brand gewoed. Tengevolge van het wegvallen der pannen kwam de constructie in zicht, en een huis dat uitwendig weinig bijzonder toonde bleek een belangrijk middeleeuws pand te zijn geweest met 75 cm dikke muren van baksteen van 29-30 / 15 / 7.5-8 cm, 10 lagen 85 cm. De maten van het huis bedroegen 8 x 23,3 m. De kap, waarvan een deel intact bleef, bestond uit sporen van 20 x 11 cm, ca. 60 cm h.o.h. De zoldervloer rust op balken van 14 x 46 cm, ca. 70 cm h.o.h., welke aan de uiteinden zijn afgeschoord.

In het afgelopen halfjaar kwamen de navolgende restauraties gereed:

Op 5 mei, vlak voor het bezoek van H.M. de Koningin, de *Kloostertgang* van de Dom. Bijna vijf jaar is er aan deze ingrijpende restauratie gewerkt. Onder meer moest vrijwel al het zandsteenwerk van de restauratie van 1880 en volgende jaren vernieuwd worden. Ook de gebeeldhouwde tympanaanvullingen, tafereelen uit het leven van Sint Maarten voorstellende, vielen daaronder. Onderscheidene beeldhouwers hebben daaraan meegewerkt. We publiceren hierbij een plattegrond met een overzicht, waarop is aangegeven welke tympanen door welke beeldhouwers zijn gehakt (afb. 1).

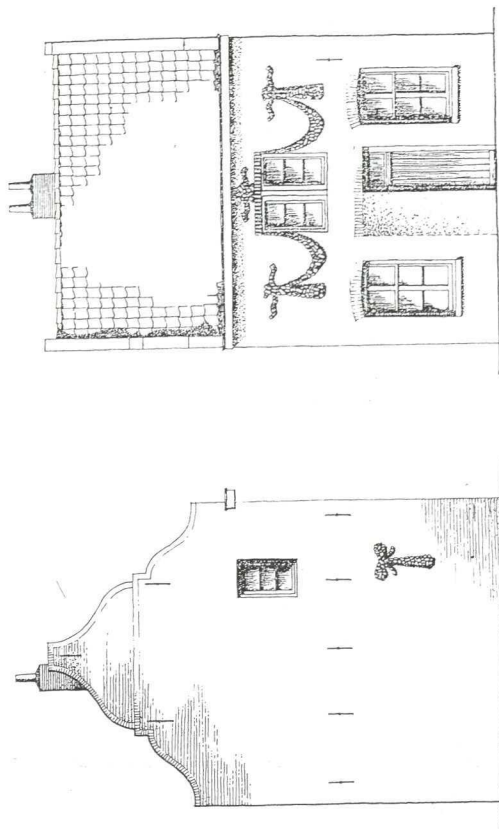
Nieuwegracht 17, het linkerdeel van het midden 18de eeuwse tweelingpand 15-17. De gevel werd zoveel mogelijk in de oorspronkelijke toestand teruggebracht.

Donkerregard 11-11bis, twee 17de eeuwse huizen, die thans één geheel vormen. Aan de straatzijde hebben ze trapgevels, waarvan de rechte nogal verminkt was. Door het aanbrengen van vensterroeden in 18de eeuwse trant is eenheid gebracht in de vroeger nogal uiteenlopende vensters.

De tuitgevels aan de achterzijde hadden in hun onderbouw zoveel authentieke gegevens bewaard, dat de puien vrijwel geheel in hun oorspronkelijke vorm konden teruggebracht. Voor het overige werd de deels reeds aanwezige vensterindeling in vroeg 19de eeuwse vormen over alle ramen uitgebreid (afb. 2).

Van de in voorbereiding zijnde restauraties moeten in het bijzonder worden genoemd:

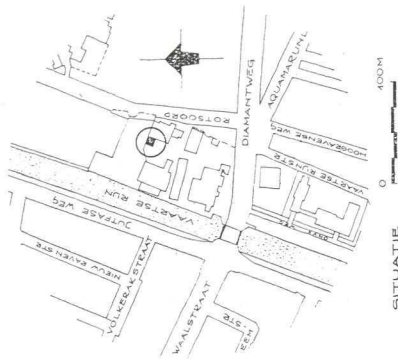
De 19de eeuwse *St. Augustinuskerk* aan de Oudegracht (architect architectenbureau Kramer en Den Heyer, Haarlem). Tevens noemen we in dit verband, hoewel niet in de gemeente Utrecht gelegen, het *Huis ten Bosch* te *Maarsse*, dat enkele jaren geleden tijdens een excursie door talrijke leden van de vereniging Oud-Utrecht is bezocht en waarvan destijds de toekomst nog onzeker was. Het is inmiddels gekocht door de antiquair J. Gieling, die een restauratieplan deed opstellen (arch. B. van den Berg), zodat dit fraaie huis weer een passende bestemming heeft.

ZUGELVEL

VOORGEVEL

TUINPAVILJOEN V.M.
HUIS ROTSOORD TE UTRECHT

SITUATIE

BEGANE GROND

P.S.

Kunnen enerzijds restauraties oude panden tot nieuw leven wekken, anderzijds zien we steeds weer oude en soms eens belangrijke bouwwerken verdwijnen.

Zo werd kortgeleden het laatste restant van het bij de Leidse Rijn gelegen huis *Tjepma* (ook *Jepma* geheten ²⁾ gesloopt ³⁾. Het betrof het poortgebouw van het reeds in 1903 gesloopt huis. Tot tweemaal

²⁾ Onder deze naam staat het in de Voorlopige Lijst der Ned. Monumenten van gesch. en kunst, I, Utrecht (1908) onder Oudemijjn.

³⁾ Mededeling ir. J. D. M. Bardet.

toe werd aan dit poortgebouw in een jaarboek van Oud-Utrecht een artikel gewijd 4).

Eveneens gesloopt is het laatste wat behalve de nog voortlevende naam herinnerde aan het buiten *Rotsoord*. Tot voor kort stond er temidden van de industriebebouwing nog vervallen en verlaten eenenzaam tuinpaviljoentje. Het werd enkele jaren geleden opgemeten, zodat wij het hier nog aan de vergetelheid kunnen ontrukken (zie afbeelding).

Merkwaardig waren de guirlandes die kunstig waren samengesteld uit gesinterde bakstenen. Verder vielen de in- en uitwenkende topgevels op, die het gebouwtje een laat 16de eeuwse aspect gaven 5), hoewel het bij nadere beschouwing toch wel op het begin van de 17e eeuw bleek te moeten worden gedateerd.

Vrijwel niemand zal het roemloze einde van deze beide eens belangrijke buitens hebben opgemerkt. Opvallender was de sloop van enige groepen oude huisjes gelegen langs de *Twijnstraat aan de werf*. Nooit zullen deze huisjes een grote rol hebben gespeeld of voornamelijk bewoners hebben gehuisvest. Maar met elkaar maakten ze deel uit van een schilderachtig hoekje van de stad, dat zo langzamerhand wel erg veel hiaten gaat vertonen.

C. L. TEMMINCK GROLL

4) 1983, blz. 127, Chr. Schut en 1954, blz. 109, G. van Klaveren Pz.

5) Vermoedelijk was dit de onder Utrecht g C3 op de Voorlopige Lijst genoemde zijgevel achter Rotsoord (XVI?).

NIEUWE PUBLICATIES

Ferd. Sassen, Johannes Horthemels, de laatste „Aristotelische” hoogleraar te Utrecht. Meded. Kon. Nederl. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, N.R. Dl. 24, nr. 2. Amst. 1961, 77 blz. met portret.

De aristotelische wijsbegeerte heeft aan de utrechtse universiteit van haar stichting in 1636 af tot aan het begin de 18de eeuw een dominerende plaats ingenomen. Van deze, uit de middeleeuwen stammende denkwijze is de hoogleraar Johannes Horthemels (1698-1776) de laatste verdediger geweest. De meningen van Spinoza en Hobbes, die hij als de regelrechte weg naar het atheïsme zag, vonden in hem een fervent bestrijder. Van het nationalisme van de Verlichting heeft hij zijn onderwijs echter niet geheel en al vrij kunnen houden. Na zijn dood doet de wijsbegeerte van het „gezond verstand” haar intrade aan de universiteit, later geleidelijk aan door de critische rede weer verdrongen.

H. van 't Veer, Mr. C. W. Opzoomer als wijsgeer, (Philosophia religionis IX). Assen 1961, 225 blz.

De hoogleraar C. W. Opzoomer (1821-1892) is een der fenomenen geweest van de utrechtse hogeschool in de 19de eeuw. Van zijn streng gereformeerde jeugdupvattingen al spoedig vervreemd, ging hij van een speculatieve wijs-

begeerte over naar een empirische filosofie. Zijn inaugurale rede (1846) „De wijsbegeerte den mensch met zich zelve verzoenende” wakte groot opzien. Ze was een aanval op het openbaringsgeloof, waartegenover de weg der ervaring als tot de waarheid leidende werd aangeprezen. Voor dien tijd ongehoorde aantallen studenten en zelfs ambgenooten volgden de colleges van de jonge hoogleraar. Donders prees hem om „zijn schitterend talent en ongeëvenaarde kennis”. Gerrit Jan Mulder heeft veel invloed op hem gehad, later ook Stuart Mill. Zijn toepassing van de methoden der natuurwetenschappen op de geesteswetenschappen vond bestrijding, zoals het hem ook van theologische zijde (Doedes, Van Oosterzee, Hofstede de Groot) om zijn opvattingen over de verhouding van geloof en wetenschap, waardoor hij als een der eerste woordvoerders van de moderne theologie mag gelden, aan tegenstand niet ontbroken heeft. Voor zijn denken over staat en maatschappij was Opzoomer sterk beïnvloed door de historische rechtsschool van Von Savigny. Over staat en volkssoevereiniteit heeft hij zich meermalen uitgesproken. Algemeene leerplicht achtte hij noodzakelijk. „Wat wij aan het onderwijs uitgeven, halen wij op de gevangnissen uit”, een uitspraak die overigens reeds eerder bij anderen voorkomt (ouvir des écoles, c'est fermer les prisons!). De gedachte aan de emancipatie van de vrouw lag geheel buiten zijn gezichtskring.

Op den duur verminderde zijn invloed in de academische wereld zeer. Oud geworden vóór zijn tijd, moest hij in 1889 ontslag vragen. De studie van mr. Van 't Veer houdt zich streng aan de titel en geeft slechts weinig levensbijzonderheden. Zij houdt zich alleen bezig met Opzoomers ontwikkeling als wijsgeer en draagt daardoor bij tot de kennis van het 19de-eeuwse geestesleven.

Weerklank. Opstellen over de geschiedenis van Amersfoort e.o., aangeboden aan D. H. Huygen, hoofd-conservator van Flehite bij zijn 80e verjaardag 25 februari 1962. (Amersfoort), 72 blz.

Bovengenoemde uitgave verscheen als nr. 1 van „Publicaties van de Oudheidkundige Vereniging Flehite te Amersfoort”. De opstellen beginnen met een bijdrage van W. J. de Boone over „Een amateur-archeoloog op de Soesterhei in 1861”. Bedoeld is David Koning, muziekonderwijzer in Amsterdams, die in een tijd dat er van een archeologische wetenschap nog nauwelijks sprake was, op de Soesterhei opgravingen deed en daarbij reeds notie bleek te hebben van de thans vanzelfsprekend geachte opvatting, dat de situatie van de vondsten minstens even belangrijk is als de opgegraven voorwerpen zelf. „Een vorstelijk bezoek in 1539” door J. H. P. Kemperink heeft betrekking op de landvoogdes Maria, zuster van Karel V, die komende van Utrecht met groot gezelschap Amersfoort bezocht, wat daar ongewone drukte en veel kosten voor de stad teweeg bracht. Het bezoek behoort blijkbaar thuis in een reeks pogingen om goodwill te kweken in verband met de financiële nood van de landsgeregering te Brussel. In „Schout en Stadsmagistraat (1747-1751)” handelt C. A. van Kalveen over de politieke moeilijkheden in Amersfoort, ontstaan door de benoeming van Willem IV tot stadhouder en kapitein-generaal van het gewest Utrecht en J. Hovy bespreekt uitvoerig „Het werk-instituut tot wering der bedelarij te Amersfoort” in de jaren 1816-1826. Met een artikel over „Enige bekende amersfoortse schoolmeesters uit de negentiende eeuw” door P. S. Teeling en een meer anecdotisch relaas over een populaire figuur uit de 20ste eeuw wordt de bundel besloten. Moge hij door een lange reeks gevolgd worden, die Flehite weer (of meer) klank zal geven.

V. C.